

Tür: Araştırma Makalesi**Kabul Tarihi:** 22 Kasım 2022**Gönderim Tarihi:** 6 Kasım 2022**Yayımlanma Tarihi:** 20 Aralık 2022

Atf Künyesi: ÖZEL, Melih (2022), “Çerkes Özdenleri Oyunu Etrafında Gerçekleşen “Bir Çerkes” Tartışması”, **International Journal Of Turkish Academic Studies (TURAS)**, C. 3, S. 2, s. 177-198

ÇERKES ÖZDENLERİ OYUNU ETRAFINDA GERÇEKLEŞEN “BİR ÇERKES” TARTIŞMASI

Melih ÖZEL¹

10.54566/turas.1200107

ÖZ

Modern Türk Edebiyatında neredeyse bütün türlerde eser veren Ahmet Mithat (1844-1912); edebiyat sahasında tiyatroya ayrı bir önem verir. Yazdığı oyunlar arasında *Çerkes Özdenleri* (1884) en çok ses getiren eseri olmuştur. İlk kez Gedikpaşa Tiyatrosu'nda sahnelenen piyes halkın yoğun beğenisini kazanmakla beraber eleştirilerle de karşılaşmıştır. Bir yandan oyunla ilgili Gedikpaşa Tiyatrosu'nun yıkılışına giden süreci hazırlayan jurnaller Saray'a iletilir; diğer yandan *Tarîk*'te eleştiri yazıları yayımlanır. *Tarîk*'teki “Bir Çerkes” ve “Diğer Bir Çerkes” rumuzlu yazarlar, oyunun içerik olarak Çerkes gelenek ve göreneklerine uygun olmadığını ileri sürmüşlerdir. Aynı zamanda kostüm ve dekor hakkında Çerkes geleneği ve göreneği odaklı eleştirilerini de belirtmişlerdir. Bu eleştirilere karşılık olarak Ahmet Mithat ve “Bu da Bir Çerkes” rumuzlu yazar da *Tercüman-ı Hakikat*'te yanıtlarını yayımlamıştır. Bu çalışma, *Çerkes*

¹ Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Doktora Programı Öğrencisi, E-posta: ozelmelih_@hotmail.com, ORCID 0000-0002-3434-574X

Özdenleri oyunu hakkında Çerkesler tarafından kaleme alınmış ve *Tarîk*'te yayımlanmış altı yazının ilk defa Latin harflerine aktarılmış metinlerini içermektedir. Böylelikle *Çerkes Özdenleri* oyunu ekseninde gelişen tartışma, *Tarîk*'teki yazılar aracılığıyla açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Mithat, Tiyatro, Çerkes Özdenleri, Tarîk Gazetesi.

THE “A CIRCASSIAN” DEBATE AROUND ÇERKES ÖZDENLERİ PLAY

ABSTRACT

Ahmet Mithat (1844-1912), who produced works in almost all genres of Modern Turkish Literature, places a particular emphasis on theater in the field of literature. *Çerkes Özdenleri* became the most influential one among the plays he wrote. The *Çerkes Özdenleri*, which was staged for the first time at the Gedikpaşa Theater, received great appreciation from the public, but also faced criticism. On the one hand, denuncements related to the play, which prepared the process leading to the destruction of Gedikpaşa Theater, were conveyed to the Palace, on the other hand, criticism articles were published in *Tarîk*. Authors in *Tarîk* with the pseudonyms "Bir Çerkes (One Circassian)" and "Diğer Bir Çerkes (Another Circassian)" claimed that the play was not in accordance with the Circassian traditions and customs. Besides, they made criticisms about the costumes and decorations focused on the Circassian customs and traditions. In response to these criticisms, Ahmet Mithat Efendi and the writer with the pseudonym "Bu da Bir Çerkes (This is also a Circassian)" published their answers in *Tercüman-ı Hakikat*. This study includes the texts of six articles written by the Circassians about the *Çerkes Özdenleri* play and published in *Tarîk*, translated into Latin-Turkish letters for the first time. Thus, the debate that developed around the play of *Çerkes Özdenleri* was tried to be explained through the articles in *Tarîk*.

Keywords: Ahmet Mithat, Theatre, Çerkes Özdenleri, Tarîk Newspaper.

GİRİŞ

Tanzimat Dönemi ediplerinden Ahmet Mithat (1844-1912), tiyatroya oldukça önem atfetmiştir. Bu bağlamda *Eyvah* (1871), *Açıkbaş* (1874), *Ahz-i Sâr yahut Avrupa'nın Eski Medeniyeti* (1874), *Fürs-i Kadimle Bir Facia* (1884), *Çengi yahut Daniş Çelebi* (1884) ve *Çerkes Özdenleri* (1884) oyunlarını yayınlamıştır. Ahmet Mithat'ın yazdığı son oyun olan *Çerkes Özdenleri*, kitap olarak da yayımlanmıştır.² Yazar, oyunun önsözünde piyesin “hem tiyatroya oynanmak hem de roman gibi okunmak için (Ahmet Mithat, 2005:1)” kaleme alındığını belirtir. Ahmet Mithat “*millî ve şarkî şeyler husule* (Tercüman-ı Hakikat, 1884: nr.1842)” getirmek için yazdığı ve üç perdeden meydana getirdiği oyunda, savaşta en temel duygulardan olan korkunun Çerkes toplumu

² Oyun *Tercüman-ı Hakikat*'in 1831. ve-1837. Sayıları arasında tefrika edilmiştir. Aynı yıl, tam tespit edilemeyen bir tarihte, kitap olarak yayımlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Durgun: 2015, 51.

tarafından olumsuzlaştırılmasının boyutlarını işlemektedir. Oyunda Samurkaş ve Arslangöz birbirlerini sevmektedir. Çerkes asilzadesi Samurkaş, muharebe esnasında korku sebebiyle mütereddid kalıp/bayıp kahramanlık gösterememiştir. Bundan dolayı üyesi olduğu toplum tarafından olumsuz tepkilerle karşılaşır. Korkaklığını konu edinen alaycı türküler bestelenir. Hakkında onu yaralayıcı söylentiler yayılır. Arslangöz'ün babası, Samurkaş'ın kahramanlık gösterememesini ayıplar ve bir asilzadeye yakışmayan davranış olduğunu belirterek Samurkaş ve Arslangöz'ün evliliklerine mani olur. Samurkaş, toplum tarafından gördüğü muamele ve maruz kaldığı ayrılığın neticesinde intihar eder. Samurkaş'ın intiharının ardından sevdiği kadın Arslangöz de kendisini bir esirciye teslim eder. Böylece kendisinden feragat ederek Samurkaş'ın intiharına karşılık verir.

Çerkes Özdenleri oyunu ilk kez Gedikpaşa Tiyatrosu'nda sahnelenmiştir³. İzleyiciler arasında bulunan Ahmet Mithat, genel itibarıyla başarılı bulunduğu oyuna dair teşekkürlerini ve oyunun dramaturjisine dönük yapıcı eleştirilerini sunmak üzere 8 Teşrinisani 1884 tarihli *Tercüman-ı Hakikat*'te bir yazı kaleme alır.⁴ Müellifin öncelikli eleştirisi oyuncuların metin ezberlerine yöneliktir. Ona göre oyuncular yazılı metne tam anlamıyla sadık kalmamıştır. Bir diğer eleştirisi ise araç-gereç eksikliğinedir. Aktrislerin başlıklarında tadilat gerekmektedir. Savaş sahnesinde, *ümera-yı Çerakise*'nin de kendisine bildirdiği üzere, tüfek kullanılması gerektiğini ilave etmiştir⁵. Bahsedilen eksikliklerin bir sonraki temsilde giderileceğine dair temsil akşamı ilgililerden söz aldığını belirtmiştir.

Çerkes Özdenleri, bir yandan halkın yoğun ilgisini görürken aynı zamanda bir suçlamaya da uğramıştır. Bu suçlama, oyunun *Çerkesleri* isyana teşvik edici olduğu şeklindedir⁶. Gedikpaşa Tiyatrosu'nun yıkılışına kadar süreçte etkili olan bu olumsuz tepkiler arasında toplumsal olarak *Çerkesleri* ilgilendiren ve beraberinde edebiyat tarihiyle alakalı diğer tepki ise *Tarîk*'te "Bir Çerkes" ve "Diğer Bir Çerkes" rumuzlu kişilerin yayınladığı eleştirilerdir. Bugüne değin gerek Ahmet Mithat'ın oyunları hakkında gerekse basın tarihi üzerine yapılan çalışmalarda *Tarîk*'teki

³ 6 Teşrinisani 1884 Perşembe. Bahsedilen gösterim tarihi *Tercüman-ı Hakikat*'in 1919. sayısında bildirilmiştir. Ayrıntı için bkz: Durgun: 2015, 35.

⁴ Bu çalışmada Ahmet Mithat Efendi'nin bütün yanıtları Durgun ve Gökçe, 2016'dan alıntılanmıştır. Vereceğimiz örnekler de bu çalışmadan alıntılanmıştır.

⁵ Ahmet Mithat; tiyatro yazmakla kalmamış dramaturji üzerine de görüşler belirtmiştir: "Bundan da fazla olarak her vak'anın vuku bulunduğu zaman ve mahale göre elbise giymek ve saha-yı temâşâ üzerine dahi ana göre tehiyye ve tezyin eylemek hep istifadeyi arttıracak şeylerdir." (Yetiş, 2003: 85).

⁶Gedikpaşa Tiyatrosu'nun yıkılışına dair ilk bilgi Ahmet Fehim Bey tarafından Vakîf'te tefrika edilen hatıratının 4. ve 5. bölümünde (14-15 Temmuz 1926) kayda geçirilir. İkinci kayıt ise Selim Nüzhet Gerçek tarafından gerçekleştirilir (Us, 1955: 83). Ahmet Fehim Bey ve Selim Nüzhet Gerçek'in ifadesine göre *Çerkes Özdenleri*, Çerkeslerin bağımsızlık isteğini tahrîk etmektedir. Bundan dolayı II. Abdülhamit'e jurnaller iletilir. Bu jurnaller neticesinde Gedikpaşa Tiyatrosu bir oldubittiye getirilerek bir günde yıkılmıştır. Ancak bu yıkım olayı hakkında gerek arşivlerde gerekse bu yıkıma değinen kaynaklarda bir kaydı ve somut bir bilgi bulunmamaktadır. Fehim Bey, yıkımın olduğu gün sadece tiyatro binasının bulunduğu sokağın başına kadar gelmiş ve belediye zabıtlarını görmüştür. Ardından vehme kapılarak hızlıca oradan uzaklaşmıştır. Ertesi gün ise binanın yıkıldığını çevresinden duymuştur. Edebiyat tarihine de Sevengil (1962) tarafından Fehim Bey'in tefrikası işaret edilerek geçmiştir. Devam eden tiyatro tarihlerinde de (And: 2014), (Enginün: 1990) bu kayıt kullanılır.

bu yazıların içeriğine bütünüyle değinilmemiştir.⁷ Bir başka deyişle literatürde, *Çerkes Özdenleri* ve Gedikpaşa Tiyatrosu hakkında, olayın/gelişmelerin sonucuna yoğunlaşıldığı dikkat çeker. Sözelimi Metin And, Gedikpaşa Tiyatrosu'nun yıkılışında Saray'a yapılan jurnallerle beraber bu eleştirilerin de sonucu etkileyen bir gündem oluşturduğunu düşünmektedir (And, 2014; ilk baskı 1992). Kenan Akyüz ise 1884'te tefrika edilip aynı yıl kitaplaştırılan oyunun 1883'te yayınlandığını belirtmiş; tartışmanın da sadece sonuçları üzerine değinmiştir (Akyüz, 1979). Ayrıca *Tarîk* üzerine yapılmış yüksek lisans tezi de gazetenin indeksine odaklanmaktadır (Kırca, 1999). H. Harika Durgun'un çalışması ise *Tarîk*'teki metinlerden kısmen yararlanmak suretiyle *Çerkes Özdenleri* etrafında gelişen bu kalem kavgasına, diğer çalışmalara oranla, daha yakından bakması açısından dikkat çekicidir (Durgun, 2015). Bu çalışmalardan anlaşılıyor ki Gedikpaşa Tiyatrosu'nun yıkılışına giden süreçte çıkan yazıların tamamının yayınlanması tartışmanın iç yüzünü büyük ölçüde netleştirecektir.

1. *Tarîk*'teki Eleştiriler ve Ahmet Mithat'ın *Tercüman-ı Hakikat*'teki Yanıtları

Söz konusu tartışma, dokuz gün içinde karşılıklı olarak kaleme alınan on iki yazıdan oluşmaktadır. Eleştiri yazılarının beşi "Bir Çerkes" rumuzlu yazara, biri de "Diğer Bir Çerkes" rumuzlu diğer yazara aittir. Buna karşılık *Tercüman-ı Hakikat*'te Ahmet Mithat imzalı beş yazı; "Bu da Bir Çerkes" rumuzuyla iki yazı olmak üzere toplam yedi karşı yazı yayınlanmıştır⁸.

1.1. "Bir Çerkes" İmzalı İlk Eleştiri Yazısı ve Ahmet Mithat'ın Yanıtı

İlk yazı, oyun hakkında Çerkesler tarafından getirilen ilk eleştiridir (*Tarîk*, nr. 229:2)⁹. "Bir Çerkes" rumuzlu yazar, kalbini dolduran heyecan ve merakla izlemeye koyulduğu piyes karşısında büyük bir hayal kırıklığı yaşadığını belirtir. "Fedâ'i-i ecdâdımın vakâ-i âlicenâbâtlarından birisinin mevki-i temâşâyâ konulacağı" ümidiyle gittiği oyunda kostümlerin geleneksel Çerkes kıyafetlerine uymadığını; dolayısıyla ortaya çıkan görüntünün gülünç olduğunu söyler. Bununla birlikte, yazarın asıl eleştirisi, başkişi Çerkes asilzadesi Samurkaş'ın intiharı üzerinde yoğunlaşır. "Bir Çerkes"e göre, "nefsine suikast etmek cebînlere" yani korkaklara yakışan bir davranıştır. Dince ve görenekçe kabul edilemez olan bu eylemin şanlı Kafkasya tarihinde bir örneği yoktur. Üstelik yazar, Kafkasya coğrafyasında böyle bir kişinin mezarının dahi olmadığını öne sürer. Dolayısıyla intihar, insaniyete mugayirdir. Ona göre; Ahmet Mithat, bu intihar vesilesiyle Çerkesleri küçük düşürmek istemektedir. Üstelik yazar, intihar gibi "düşük" bir eylemi Ahmet Mithat'a ve "onun gibilere" yakıştırır.

Bu görüşlere karşılık Ahmet Mithat da *Tercüman-ı Hakikat*'te "Bir Çerkes'e Mukabele" başlıklı yazı kaleme alır (Durgun ve Gökçe, 2016: 147). Oyunun daha öncesinde *Tercüman-ı Hakikat*'te

⁷ *Tarîk*'teki yazılar, Hakkı Tarık Us arşivinde "HTU no. 0031" olarak kayıtlı nüshalar kullanılarak Latin harflerine aktarılmıştır.

⁸ Yazıların yayım künyelerini vermek ve tartışmanın kronolojisini belirginleştirmek için Ekler başlığında bir tablo sunulmuştur.

⁹ Yazı "(Çerkes Özdenleri) Namındaki Meşhur Tiyatro Oyununa Dair Bir Çerkes İmzasıyla Varid Olan Varakadır" başlığıyla yayımlanır.

tefrika edildiğini, bir süre sonra da bin adet basılan kitabın çoğunu Çerkeslerin satın aldığı ileri sürer. Üstelik piyes, özellikle tefrikası sürecinde Çerkesler tarafından büyük takdir almıştır. Provalarda da yine Çerkes ileri gelenlerinden fikrî destek alınmıştır. Yine bu provalarda Çerkes halk oyunlarını iyi bilen üç Çerkes “talimci” olarak görev almıştır. Dolayısıyla Ahmet Mithat, muhatabının, oyunun tefrikası ve kitap olarak basılması gibi ayrıntılardan habersiz olduğunu ima etmektedir. Ona göre, “Bir Çerkes”in “*hubb-ı millîyet*”likle övünmesinin yersiz olduğunu ileri sürer. Bundan dolayı bu kişinin sadece söz söylemek için gazete sütunlarını boş yere meşgul ettiğini ifade eder. Onun bu sözleri üzerine “Bir Çerkes” art arda iki yazıyla cevap verir.

1.2. “Bir Çerkes” İmzalı İkinci ve Üçüncü Yazı ve Ahmet Mithat’ın Yanıtı

“Bir Çerkes” rumuzlu yazar, Ahmet Mithat’ın “Bir Çerkes’e Mukabele” başlıklı yanıtına, hemen ertesi gün “Bir Çerkes’in Müdafaası” başlıklı yazısıyla yanıt verir (Tarîk, nr. 231:2). O, Ahmet Mithat’ın söz konusu yazısını “fıkr-i sevad” olarak niteler ve onun asıl niyetinin şanlı Çerkes tarihine bir “rezillik” katmak, hatta bu tarihe “leke” çalmak olduğu iddiasını yineler. Vaktiyle Çerkesistan’da bir Çerkes özdeni olarak bulunmuş olan muteriz, Samurkaş gibi bir korkağın, “dinsiz ve cemiyetsiz” bir Çerkes’in, ataları gibi savaş meydanında ölmektense intiharı seçmesini kötü niyetli olarak görür. Tartışmanın başından beri saldırgan bir üslup takınan yazar, atalarının gerek Kafkas – Rus savaşlarındaki tutumları gerekse esaret yerine göç etmeyi tercih etmeleri üzerinden kurduğu hamasi belagatle insanî bir duygu olan korkunun bir Çerkes özdenine yakışmayacağını gerekçelendirir. Aynı özdenlik, asil ailelerin kızlarının “bî-çehre Acem’le” bir dağ başında buluşup “terk-i hürriyet” etmesine de izin vermemektedir.

“Bir Çerkes”, Ahmet Mithat’ın cevabını beklemeden iki gün sonra “mükaleme” formunda üçüncü bir yazı kaleme alır (Tarîk, nr. 233: 2)¹⁰. Hayali bir muhatapla karşılıklı konuşmuşçasına oluşturulan bu formda “dünbelek”, “tatlı su Çerkesleri” gibi alaycı ve hakirane ifadeler kullanır¹¹. Hatta başkişi Samurkaş’ın adını “Hamurkaş” ve “Çamurkaş” gibi kendince müstehzi biçimlere sokarak kullanır. Yazar, hayali arkadaşıyla yaptığı konuşmada, daha önceki iki yazısında olduğu gibi Arslangöz’ün kendi rızasıyla Esirci Acem’le anlaşarak özgürlüğünden vazgeçmesini tekrar eleştirmektedir. Yazara göre sevgilisini kaybeden asil Çerkes kızlarının ya başka birini bulup evlenmeleri ya da sevgilerini kalplerine gömüp münzevi bir yaşamı sürdürmeleri gerekmektedir.

Buraya kadar oyunun içeriğine ve Çerkeslerin kültürel yaşamlarına dair eleştirilerini belirten yazar, daha sonra dekor ve kostüm meselelerine de değinir. Oyundaki kostümlerinin özgün Çerkes giyimleriyle benzeşmediği görüşünü yineler. Çerkeslere özgü giyim-kuşam tarzının gerçek şeklini tanımlarken şu ifadelerle yer verir:

“Gerdanları her türlü yâr-ı mihen ü meşâkka tahammül etmek için yapılmış zann olunur.

¹⁰ Bu yazı “Tarik matba’asına: Tercüman-ı Hakikat muteber gazetesinin dünkü nüshasındaki ifadâtı üzerine diğer bir Çerkesle yanımızda teati olunan mukaleme” başlığıyla yayımlanır.

¹¹ Bu formu Ahmet Mithat’ın da sıklıkla kullandığını belirtmek gerekir. Basılı eserlerinin önsözlerinde sıkça kullandığı bu formun örnekleri ve ayrıntılar için bkz: Sazyek ve Sazyek, 2019.

Göğüslerinde sıra sıra dizilmiş fişenklikleri vardır. Her biri müteharrik tabyaya kıyas ediyor. Bellerindeki kamalar yıldırıma benzer. Libâslarına bakanlar fırtınaları hâmil bulutlara bürünmüşler zann ederler. ”¹²

Yazarın kostüm meselesine böylesi bir düzenlemeyi şart koşarak açıklaması, bir tür ideal kahraman görünümü yaratmak niyetiyle açıklanabilir. Nitekim izleyen satırlarda söz edilen kostümü giyen ideal kahraman; yazara göre, sahnede, ecdadına yaraşır bir şekilde düşman saflarına gece baskınları vermeli, kamçısı ve yamçısıyla yağız atına binip sol eliyle bir insan denizini toplayıp diğer eliyle bir başka düşman cephesini yarmalıdır. Keza, bu ideal kahraman gerektiğinde iki yüz topçeker hayvanını düşman hatlarına sürmelidir. Bu karmaşa içerisinde savaşır biraz yaralanmalı, al kanlara boyalı bir şekilde, sevdiği kadın Arslangöz’ün penceresi önüne gidip kahramanlığı için bestelenen şarkılarla serenat yapmalıdır.

Bir Çerkes’in oyunun aksiyonel ve dekoratif yönlerine dönük bu eleştirilerine ve yorumlarına karşılık Ahmet Mithat, ertesini gün “Bizim Özden Alıp Yürüyor” başlığıyla bir cevabi yazı yayımlar (Durgun ve Gökçe, 2016: 148-150). Bu yazı; “Bir Çerkes’in Müdafaası” başlıklı ikinci yazıya ve diyalog formunda yazılmış üçüncü yazıya toptan cevap niteliğindedir. Ahmet Mithat, “Bir Çerkes”in arkadaşıyla birlikte yaptığı “muhavere”yi gülünç ve şımarıkça olarak nitelerken sahnelemeye dair eleştirilerini tamamen alaycı bir üslupla dile getirir: Sahnelemenin imkânsız olduğu kostümleri, birkaç arkadaşıyla beraber düşman boylarına gece baskını yapmak, iki yüz top-çeker hayvanı önüne sürüp götürmek ve aynı zamanda peşine düşen düşman güçleriyle de mücadele edip onları yenmek gibi eylemler gerektiren “kanlı”, “vahşi”, “kalabalık” ve “hızlı” sahnelerle dolu bir savaş panoraması isteyen “Bir Çerkes”i yerer. Bugünün terimiyle dramaturjiyi bilmemesinden dolayı şımarık, edebiyat ve sanattan “bî-haber” ve “gülünç” bulur. Efendi; alaycı bir üslupla kaleme aldığı yazısını “*Tarîk*’te “letâif” kısmı bulunmamasına rağmen Bir Çerkes’in yazıları eğlendiriciliği ile bu eksikliği kapatmaktadır.” diyerek bitirir.

1.3. “Diğer Bir Çerkes” İmzalı Dördüncü Yazı ve Ahmet Mithat’ın Yanıtı

Ahmet Mithat ve “Bir Çerkes” arasında altı gündür devam eden tartışmaya *Tarîk*’in “Diğer Bir Çerkes” imzalı bir yazıyla üçüncü bir kişi daha katılır (*Tarîk*, nr. 235: 2)¹³. Yazısına Hz. Ali’ye atfedilen “Men ‘allemteni harfen fekad sayyerani ‘abden...”¹⁴ epigrafıyla başlayan “Diğer Bir Çerkes”, büyük yazarların eserlerinin önsözlerinde, ilgili eserde bulunabilecek kusurların “tashihini erbab-ı vukuftan bekle”diğini belirtir. Dolayısıyla, bu yolla büyük yazarlar, büyüklüklerini ispatlamış olurlar. Ancak, Diğer Bir Çerkes’e göre; Ahmet Mithat, kamuoyuna sunmuş olduğu eserdeki hataları görmemekte ve mevcut eleştiri de kabullenmemektedir. Bu bir yana, eleştirileri “dûçâr-ı tariz” olarak nitelemektedir. Ahmet Mithat’ın, bu şekilde davranmasının ardında, onun, eseri sadece bir kişinin eleştirdiği yanılığında bulunduğunu öne

¹² “Bir Çerkes” burada *Envâr-ı Zekâ*’da yayımlanan “Çerkes Raksı” başlıklı yazıdan alıntı yapmaktadır. Ayrıntı için bkz: *Envâr-ı Zekâ*, 1299, C.1, c.5, s.137-141.

¹³ Yazı, “Diğer Bir Çerkes’ten Varaka” başlığıyla yayımlanır.

¹⁴ Hz. Ali’ye atfedilen bu vecize “Bana bir harf öğretenin kölesi olurum.” şeklinde Türkçeleştirilebilir.

sürer. Oysa “Diğer Bir Çerkes”, “Bir Çerkes”in eleştirilerinde haklı olduğunu belirtir. Ona göre de eser, bütünüyle Çerkesliğe aykırıdır. Bu yüzden önceki eleştirilerin de talep ettiği şey yapılmalı ve “gerçek” Çerkeslere danışılarak eserin kusurları belirginleştirilmelidir. Bunun için “mücessem âdât hükmünde olan Çerkes Özdenlerine” başvurmak iyi bir sonuç verecek ve “sade-dil Çerkeslere Çerkesliğin ne olduğu” anlatabileceklerdir.

Ahmet Mithat, “Diğer Bir Çerkes” tarafından yazılan bu yazıyı, bir gün sonra, “Mütalaatımız” başlıklı yazısıyla karşılar (Durgun ve Gökçe, 2016: 155-159). Ahmet Mithat, bu yazıda eleştirilere kuşatıcı bir yanıt vermeyi amaçlar ve kostüm, dekor, intihar, esircilik ve Çerkesce isimler konusunda kendi görüşlerini aktarır. O, bir öğretmen edasıyla meseleleri, madde madde açıkladıktan sonra özellikle Bir Çerkes’i “çocukluk”la itham eder. Ayrıca, Ahmet Mithat, özellikle oyuna yönelik beğenilerin Çerkeslere dair bir oyun olmasından dolayı değil; başarılı bir dram olmasından ötürü geliştiğini ifade eder. Ona göre, Çerkeslere yönelik mutlaka bir beğeni aranıyorsa hâlihazırda oyuna rağbet gösterip destekleyen temsil başına beş yüz kadar Çerkes izleyicinin alkışları ve “gözyaşlarıyla tahsin buyur”maları yeterlidir. Ahmet Mithat; muterizlerinin bir çeşit milliyetçi/kavmiyetçi heyecanlarının aksine onları daha teknik bir tiyatro eleştirisi yapmaya yönlendirmektedir. Fakat *Tarîk*’te bu bağlamda devam edecek yazılar onun istediği çizgiye gelmemekte ısrarcıdır.

1.4. “Bir Çerkes” Tarafından Yazılan Beşinci Yazı ve Ahmet Mithat’ın Yanıtı

Ahmet Mithat’ın “Bizim Özden Çerkes Alıp Yürüyor” başlıklı yazısına karşılık, “Bir Çerkes”, iki gün sonra, “Çerkeslerle İlgili Tiyatro Üzerine” başlıklı yazısını yayımlar (Tarîk, nr. 236: 2). Bu yazı aynı zamanda “Bir Çerkes”in Ahmet Mithat’ı doğrudan hedef aldığı son yazıdır. Bir Çerkes’e göre; “gün gibi aşikâr olan itirazları” muhatabı tarafından “kahkaha-engîz” olarak istihzaya malzeme edilse de Ahmet Mithat’ın piyes yoluyla Çerkesleri intihar gibi bir eylemle ilişkilendirmesi, Çerkeslerin ve Kafkasya’nın tarihini bilmediğini göstermektedir. Dolayısıyla Ahmet Mithat’ın eserindeki bu eksiklik, “Bir Çerkes”e atfedilene nazaran daha büyük bir “kabahat”tir. “Bir Çerkes”e göre “mazhar-ı iftihar olan din u âdâtları”, kahramanlıklarla dolu tarihleri ve sürgün yollarındaki eza ve zahmetleri ortada olan Çerkesler, Samurkaş’ın intiharıyla, Arslangöz’ün terk-i hürriyetiyle adeta bir “at hırsızı” derekesine düşürülmektedir. O, özellikle üzerinde durduğu intihar eylemi için “Biz Çerkesler beyninde intihar memduh mu mezmum mu?” sorusunu ortaya atar.

“Bir Çerkes”, yazısının devamında bütün Çerkes toplumunu da Ahmet Mithat’ın iftiralara karşı “alçakça bir sükûtu” sürdürmekle itham eder. Yazar, bunca iftira ve lekeye karşın Çerkeslerin Ahmet Mithat’a gösterdiği “hilm ve tevazu”la aynı ölçüde kendisini değersizleştirilmek suretiyle bir uyarıda bulunacağını belirtir. Örtülü bir tehdidi içeren bu ifadelerin ardından “leyl-i musibet” olarak nitelendirdiği, piyesin oynandığı gece, izleyiciler arasında bulunan Çerkeslerin tepkilerini betimleyerek Ahmet Mithat’ın “[...] beş yüz kadar Çerkes tahsin buyurmuşlardır.” sözünü yalanlama yoluna gider:

“Zihî hayâl! Zât-ı hakîmânelerine arz eyleriz ki leyl-i musîbette tiyatrodâ hazır bulunan Çerkesler müntesibi oldukları milleti âdât ve ahlaktan bî-haber bir müellifin hedef-i nişâne-i terzîl ü telvîsi olduğunu görerek ızhar-ı teessüf ü telehhüf etmekte ve diğêr hâzîrûn ise esasî münasebetsiz makâlâtı tatsız neticesi tuzsuz bir manzaranın hasıl eylediğı can sıkıntısından dolayı âsâr-ı hüzn göstermekte idiler!”

“Bir Çerkes”, bu yazısını bitirirken daha önce üzerinde durduğı, meseleyi Çerkeslere danuşma hususunu yineler. Bu noktada dikkat çekici olan nokta Ahmet Mithat’ın da onunla aynı görüşte oluşudur. Nitekim o, gerek piyesin kitap olarak yayınlandığı sürede gerekse sahnelenme öncesinde provaların yapıldığı süreçte Çerkeslere danuşıldığını önceki cevaplarında belirtmiştir. Buna karşılık “Bir Çerkes”, danuşılan kişileri “Ahfeş’in Keçisi”ne benzetmektedir:

“[piyes] Sizin Ahfeş’in keçisi menziline koyduğunuz özden zâtlar tarafından îrâd olunuyor. İstanbul’daki özdenlerin benimle bu babda müttefik olduklarını her ne suretle isterseniz ispat edeyim fakat zât-ı âlileriyle hem-efkâr bir özden oğlu özden gösterebilirse işte meydan!”.

Ahmet Mithat, bir gün sonra, “Özden Çerkes” başlıklı yazısıyla “Bir Çerkes”in bu yazısına cevap verir (Durgun ve Gökçe, 2016: 160-162). Bahsi geçen izleyiciler ve destek sağlayan kişiler için tam tersi ifadelerde bulunur. Oyunun ilk icrasını özellikle “zadegân-ı Çerâkise”nin izlediğini belirtir. Bu “zadegân-ı Çerâkise” oyunu izlemekle kalmayıp beğendiklerini dile getirmişler, “oyunu ikmal etmiş” ve kostüm, dekor gibi konularda bizzat destek vermişlerdir. Aynı zamanda Çerkesler, oyunun ikinci gösterimine ilkinden daha fazla katılım göstermişlerdir. Üstelik perde açılmadan çalınması amacıyla bir Çerkes marşı icra etmişlerdir. Ahmet Mithat tam da bu noktada şunu sormaktadır: Eğer oyunun içeriğinde ve sahnelenmesinde Çerkes kültürüne mugayir bir taraf varsa Çerkesler tarafından bunca rağbet ve teknik destek neyle açıklanabilir? Diğêr taraftan “alçakça sükût, dünbelek, dinsiz, tatlı su Çerkesleri” gibi ifadelerle Çerkesleri tahkir edenin bizzat “Bir Çerkes”in kendisi olduğunu belirtir. Eğer ki başka bir halkı aşğılamak amacıyla oyun yazılacaksa bu oyunun kahramanı “Bir Çerkes”in kendisi olmalıdır.

1.5. *Tercüman-ı Hakikat*’teki “Bu da Bir Çerkes” İmzalı Yazı ve “Bir Çerkes”in Yanıtı

Çerkes Özdenleri ekseninde başlayıp gelişen tartışmaya “Bu da Bir Çerkes” imzalı bir yazı ile dördüncü bir isim daha katılır (Durgun ve Gökçe, 2016: 151-154). “Bu da Bir Çerkes” rumuzlu yazar, ilk muteriz “Bir Çerkes”in itirazlarına dair düşüncelerini isimler, dramaturji ve Çerkes tarihi olarak üç başlık üzerine yoğunlaştırır. Ona göre her iki tarafta da eleştirilecek ve görece haklı bulunabilecek yönler vardır. Öncelikli olarak piyesteki kişilerin isimlerinin Samurkaş, Demirtaş, Arslangöz gibi Türkçe isimler yerine “esami-i Çerâkisiye”den seçilmesini daha doğru olacağını ileri sürer. Eleştirdiğı ikinci nokta, -bir örnek belirtmemekle beraber- Çerkes tarihinden işlenebilecek daha iyi konuların bulunduğudur. “Bu da bir Çerkes”, “Bir Çerkes”in, piyesteki kostümler ve dekorlar üzerine olan eleştirilerini haklı bulmakla birlikte tiyatro sahnelerinin buna elverişli olmadığını belirtmek suretiyle Ahmet Mithat’a da hak verir. “Bu da bir Çerkes”, üslubu ve sözcük seçimi konusunda da “Bir Çerkes”i uyarmaktan geri kalmaz.

Bu yazıya “Bir Çerkes”in iki gün sonra “Bu da Bir Çerkes’e Cevap” başlığıyla verdiği karşılık, - yukarıdaki uyarıya rağmen- tartışmanın başından beri kullandığı üslupla olur (Tarık, nr. 237: 3). Bu yazıda kendisini Çerkesistan’da bulunmuşluğu olan bir Çerkes özdeni olarak vurgulayan yazar, kullandığı üslubu bu vurgusuyla gerekçelendirme yoluna gider. Ayrıca, bu tartışmada iki tarafı da haklı bulmasından ötürü “Bu da Bir Çerkes” rumuzlu yazarı “meşreb-i bukalemunâne” ve “bunak” diye vafeder. Yazının devamında önceki ısrarlarını devam ettirir: Samurkaş’ın intiharı kendisi için “cebînlik”, topluma karşı ise bir “hıyanet”tir. Oyundaki savaş sahneleri ve Samurkaş’ın akibeti için olması gerekeni şöyle ifade eder:

“Ey muhâcimler, korkaklığın benden uzak olduğunu cihan nazarında ispat etmek için kendimi öldüreceğim. Bir Çerkes beyzadesinde bu kadar za’f-ı kalb olduğunu görmek istemem. İşte tabancam da var. Metânet-i kalbi böyle göstermeli. Ellerim de titremez, benzim de atmaz.’ deyip de tabancasını yine de sıkırsa mı cesurdur yoksa ecdadını sürgün vadilerinde ayaklar altında, toplar ağzında, kılıçlar önünde mahv etmekte bulunan bir düşmana karşı terk-i hayat edebilmek için enzâr-ı mehâcimîne sal eylediği seyf-i celladının lem’a-i fitratıyla hıyre-pâş olarak saflarını yarsa da mı çıkırsa cesurdur?”

“Bir Çerkes”in bir diğer itirazı, son yazar “Bu da Bir Çerkes”in Çerkeslerin kendi aralarında ve “hariç”e Çerkes kızlarını köle/cariye olarak satılmalarını “vakâ-i âdiye”den olarak ileri sürmesi üzerinedir. “Bir Çerkes” ise yanıt olarak asil ailelere mensup Çerkes kızlarının asla böyle bir muameleyle karşılaşmadığını, gerek zorla gerek “hüsni rızâlarıyla” asla köle olarak verilmediğini belirtir. Bununla birlikte saraylara ve zengin ailelere cariye olarak verilen Çerkes kızları da yok değildir. Ancak “Bir Çerkes” de bunların sadece alt sınıflara mensup “kölemen” Çerkes kızları olduğunu ileri sürer.¹⁵ Bunun ispatını Osmanlı coğrafyasında yaşayan “gerçek Çerkes Özdenleri vasıtasıyla” yapabileceğini belirtir. “Bir Çerkes” ilk itirazlarından başlamak üzere aldığı yanıtlarda ve eserin içeriğindeki hatalarda bir düzeltme yoluna gidilmeyişini, kendi tabiriyle “dünbeleklik”te ısrar edilmesine bağlamaktadır. “Bir Çerkes”in son yazısı “Bu da Bir Çerkes’e Cevap”la en azından “Bir Çerkes” için son bulan bu kalem kavgasında “Bir Çerkes”in teknik ve içeriğe yönelik eleştirilerinin bir kısmı haklı bulunmakla beraber görünen o ki yapıcı yanıtlara rağmen ikna olmayıp hakarete varan ifadelerle tartışmayı kendisi açısından bitirmiştir. Ahmet Mithat da “muterizin her varakasında edebe muhalif elfâz” kaleme almasından dolayı bundan sonra “kânûn-ı münâzaradan bî-haber” bu kişilere yanıt vermenin edepsizlik olacağını belirterek cevap vermeyi bırakır (Durgun ve Gökçe, 2016: 164-167).¹⁶

¹⁵ 18. yüzyılda güçlü örneklerini vermeye başlayan Kuzey Kafkasya’dan Osmanlı İmparatorluğu’na ve Ortadoğu’ya doğru yapılan esir/köle ticareti 19. yüzyılda zirveye çıkmıştır. Bu ticarete, farklı sebeplerle de olsa, Kuzey Kafkasya coğrafyasından, toplumunun her grubundan (alt sınıf-üst sınıf, erkek-kadın) esir/köle ticareti yapılmıştır. Ayrıntı için bkz: Toledano, 1994. Bu meselenin Türk edebiyatına yansımış boyutları hakkında da geniş bilgi için bkz: Parlatur, 1987.

¹⁶ Halkın yoğun beğenisini alan ve aynı zamanda tepki de toplayan oyun hakkında Saray’a jurnaller gönderilmeye devam edilmiş ve neticesinde tiyatro binası İkinci Abdülhamit tarafından yıktırılmıştır. Bu yıkım karşısında, *Tarık*’in yanıtından anladığımız kadarıyla, *Tercüman-ı Hakikat* sonuçtan duyduğu memnuniyetsizliği bildirmiş ve *Tarık*’te bu hususta şunlar kaydedilmiştir:

“Tercüman-ı Hakikat Çengi ve Çerkes Özdenleri piyeslerinin men’ olunması üzere

Cilt/Volume 3, Sayı/Issue 2, 2022

SONUÇ

Ahmet Mithat Efendi'nin *Çerkes Özdenleri* adlı oyunu etrafında 1884 yılının sonlarında gelişen tartışma, Çerkeslerin toplumsal yaşamları ekseninde dokuz gün sürmüştür. *Tarîk*'te "Bir Çerkes" ve "Diğer Bir Çerkes" rumuzlu yazarlar tarafından ileri sürülen eleştiriler, öncelikle içeriğin Çerkeslerin toplumsal yaşamlarına uygunluğu açısından gerekçelendirilmiştir. Ardından kostüme, dekor ve aksesuara dair eleştirilerde de bu gerekçelere dayandırılmıştır. Eleştirilerin odağındaki Ahmet Mithat, eserinde Çerkesliğe aykırı bulunabilecek bir nokta bulunmadığını açıklamaya çalışır. Açıklamalarını da oyuna katkı sağlayan Çerkesleri örnek vererek geliştirir. Ahmet Mithat, tefrika sürecinden başlayarak oyunun sahnelenmesi sürecinde de Çerkes ileri gelenlerinden destek aldığını belirtmiştir. Taraflar arasındaki farklılıklar, ilkin tiyatro sanatına dair detaylarda kendini göstermektedir. "Bir Çerkes" in özellikle savaş sahnelerinin dramaturjisine itirazları, sahnelenmesi mümkün olmayan düşünceleri barındırmaktadır. Diğer bir fark ise "Bir Çerkes" in yazılarında hakarete varan üslupta belirir. Muhataplarını aşağılayıcı bir tutum sergileyen yazar, aynı zamanda verilen yanıtlar karşısında uzlaşmasız bir tavır sürdürmüştür. Üçüncü yazısından itibaren Ahmet Mithat'tan da benzer bir karşılık almıştır. Gazete sütunlarına yansıyan bu tartışma ve oyun etrafında gelişen gündem neticesinde oyun yasaklanmış ve Gedikpaşa Tiyatrosu yıktırılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Kenan (1979), **Modern Türk Edebiyatı'nın Ana Çizgileri** (1860-1923) I, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara.
- Alpman, Hafi Kadri (1977), **Ahmet Fehim Bey'in Hatıraları**, Tercüman Gazetesi Yay., İstanbul.
- And, Metin (2014), **Başlangıcından 1983'e Türk Tiyatro Tarihi**, İletişim Yay., İstanbul.
- Bir Çerkes, (1884, 12 Teşrinisani), "*Çerkes Özdenleri* Namındaki Meşhur Oyuna Dair Varaka", **Tarîk Gazetesi**, nr. 229, s.2.
- Bir Çerkes, (1884, 14 Teşrinisani), "*Bir Çerkes'in Müdafası*", **Tarîk Gazetesi**, nr. 231, s. 2.
- Bir Çerkes, (1884, 16 Teşrinisani), "*Çerkeslerle İlgili Bir Oyun Üzerine*", **Tarîk Gazetesi**, nr. 233, s. 2.

Hükümet-i Senîyye'nin bu hareketi muvâfık-ı diyânet ve hikmet olduğuna dair neşrettiğimiz malumattan dolayı bize hiddet ettiğini ve elbette bir vesile ile bize karşı izhâr-ı gazab eyleyeceğini bilir idiysek de böyle nâ-ehilâne ve cahilâne gazetecilik vazifesinden dem vuracağını ummaz idik (Tarîk, s.252: 1)."

Aynı zamanda iki kararname ile bundan sonra oynanacak oyunların metinleri kontrole tabi tutulmuş, umum ahlaka mugayir oyunların engellenilmesine çalışılmıştır. Osmanlı arşivlerinde DH.MKT. 1406 – 49 ve DH.MKT. 1408 - 101 künyeli varakalarda *Çerkes Özdenleri* ile ilgili iki hüküm bulunmaktadır. Bu hükümlerde de Çengi ve *Çerkes Özdenleri* oyunları gibi muzır ve ahlaka aykırı olduğu düşünülen oyunlarının denetiminin tiyatro müfettişliğinden alınıp bizzat zabıt ve polis kontrolüne verilmesi karara bağlanmıştır. Gedikpaşa Tiyatrosu'nun yıkılışı ile sonuçlanan bu süreçte yayımlanan bu iki karar, tarafımızca ilgili arşivlerden edinilmiş olup başkaca bir çalışma altında incelenmektedir.

Cilt/Volume 3, Sayı/Issue 2, 2022

- Diğer Bir Çerkes, (1884, 18 Teşrinisani), “*Diğer Bir Çerkes’ten Varaka*”, **Tarîk Gazetesi**, nr. 235, s. 2.
- Bir Çerkes, (1884, 19 Teşrinisani), “*Çerkeslerle İlgili Tiyatro Üzerine*”, **Tarîk Gazetesi**, nr. 236, s.2.
- Bir Çerkes, (1884, 22 Teşrinisani), “*Bu da Bir Çerkes’e Cevap*”, **Tarîk Gazetesi**, nr. 237, s. 3.
- Durgun, H. Harika & Gökçek, Fazıl (2016), **Edebiyat Yazıları 1 – Ahmet Mithat**, Dergah Yay., İstanbul.
- Durgun, H. Harika (2015), **Ahmet Mithat ve Edebiyat**, Dergah Yay., İstanbul.
- Efendi, Ahmet Mithat (2005), **Çerkes Özdenleri**, Kafdav Yay., Ankara.
- Efendi, Ahmet Mithat (2003) **Jön Türk**, (Haz. Kazım Yetiş), TDK Yay., Ankara.
- Efendi, Ahmet Mithat (2002), **Menfa**, (Haz. Handan İnci), Arma Yay., İstanbul.
- Enginün, İnci (1990) **Ahmet Midhat Efendi’nin Tiyatroları**, Marmara Üniversitesi Yay., İstanbul.
- Kırca, İhsan Tefvik (1999), “*Tarîk Gazetesi’nin Edebiyat ve Kültür Yazılarının Sistemik İndeksi (1884-1899)*”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Parlatır, İsmail (1987), **Tanzimat Edebiyatında Kölelik**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.
- Sazyek, Hakan & Sazyek, Esra (2019), **Yeni Türk Edebiyatında Önsözler**, Akçağ Yay., Ankara.
- Sevengil, Ahmet (1962), **Türk Tiyatrosu Tarihi IV. – Saray Tiyatrosu**, MEB Yay., Ankara.
- Toledano, R. EHUD (1994), **Osmanlı Köle Ticareti 1840 – 1890**, (Çev. Y. Hakan Erdem), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.
- Us, Hakkı Tarık (1955), “*Ahmed Midhat’ı Anıyoruz*”, Vakit Gazetesi Yay., İstanbul.

EK

Ek 1:

Tarih	Tarîk: Yazar, Başlık, Numara.	Tercüman-ı Hakikat: Yazar, Başlık, Numara.
12 Teşrinisani 1884	Bir Çerkes, "Çerkes Özdenleri Namındaki Meşhur Oyuna Dair Varaka", nr. 229.	-
13 Teşrinisani 1884	-	Ahmet Mithat Efendi, "Bir Çerkes'e Mukabele", nr. 1923.
14 Teşrinisani 1884	Bir Çerkes, "Bir Çerkes'in Müdafaası", nr. 231. (Ahmet Mithat'ın yazısına yanıt)	-
16 Teşrinisani 1884	Bir Çerkes, "Çerkeslerle İlgili Bir Oyun Üzerine", nr. 233. (Diyalog formundaki yazı)	-
17 Teşrinisani 1884	-	Ahmet Mithat Efendi, "Bizim Özden Çerkes Alıp Yürüyor", nr. 1926. (Bir Çerkes'in ikinci ve üçüncü yazısına yanıt.)
18 Teşrinisani 1884	Diğer Bir Çerkes, "Diğer Bir Çerkes'ten Varaka", nr. 235. (Ahmet Mithat'a eleştirisi)	Bu da Bir Çerkes, "Aynen Varaka: Tercüman-ı Hakikat Matbaasına", nr. 1927. (Bir Çerkes'e eleştirisi)
19 Teşrinisani 1884	Bir Çerkes, "Çerkeslerle İlgili Tiyatro Üzerine", nr. 236. (Ahmet Mithat ve Bu da Bir Çerkes'e yanıt)	Ahmet Mithat Efendi, "Mütalaatımız", nr. Nr.1928. (Diğer Bir Çerkes ve Bir Çerkes'e yanıt)
20 Teşrinisani 1884	Bir Çerkes, "Bu da Bir Çerkes'e Cevap", nr. 237.	Ahmet Mithat Efendi, "Özden Çerkes", nr. 1929.
22 Teşrinisani 1884	-	Ahmet Mithat Efendi, "Bizim Özden Çerkes'e"; Bu da Bir Çerkes, "Bir Çerkes, Varaka: "Tercüman-ı Hakikat Matbaasına", nr. 1931.

Cilt/Volume 3, Sayı/Issue 2, 2022

Ek 2: Metinler

“(Çerkes Özdenleri) nâmındaki meşhur tiyatro oyununa dair Bir Çerkes imzasıyla vârid olan varakadır”

Bir Çerkes - 12 Teşrinisani 1884 / 23 Muharrem 1302 / 31 Teşrinievvel 1300

Saadetli Ahmed Midhat Efendi hazretlerinin kaleme almış olduğu (Çerkes Özdenleri) nam piyesinin geçen Cuma ahşamı sahne-i temâşâyâ vaz' olunacağını işitmiştim. Leyle-i mev'ûdede hubb-ı millîyet bendenizi birkaç arkadaşıyla beraber Firuzağa'dan tiyatro mahali olan Gedikpaşa'ya sevk eyledi. Vusulümüzde perde daha açılmamış idi. Zihnime türlü türlü fikirler tehâcüm ediyordu. Fedâî-i ecdadımın vakâ-i âlicenâbâtlarından birisinin mevki-i temâşâyâ konulacağı zannıyla kalbimi meserret istilâ eylemişti. Bu aralık perde de açıldı. Keşke açılmaz olsaydı. Veraseti tahayyül ile kurmuş olduğum nuranî meclisler o anda mahv oldu gitti. Biçare aktrisleri Çerkes kızlarına benzetelim derken gülünç bir kalıba sokmuşlar. Sahnede külâh şekeri külâhlarını andırır sipsivri külâhlarını giyinmiş, şalvarları yerlerde sürünüyor, göğüsleri düğmesiz entarileri hükm-i karakuşîye tebean biçilmiş, bellerindeki kemerlerin Çerkeslerde naziri görülmemiş birtakım garib'ül-manzara kızlar arz-ı vücud etmesin mi?

Vaktiyle birisinin: “Çerkes kızlarının başlarındaki sırma külâhlar nur gibi parlayan yüzlerine Hâtem'in Kamer'e verdiği letâfet kadar ziynet-bahşâdır. Göğüslerindeki beyaz tül ile örtülmüş iki taraflı gümüş düğmeler hafif bir bulutun altında kalmış şems-i tâbân gibi şaşaa-nisâr olur. Bellerindeki gümüş kemerleri görenler hilâleyn birleşmişler de bir necm-i giyeh u dâra sarılmış zannederler. Beyaz camdan fistan giyerler, nura gark olmuş şafak bulutlarına benzerler.” yolunda tarifini iltizam eylemiş olduğu Çerkes kızlarının libaslarına bâlâdaki karnaval elbisesini tercih etmek doğrusu var ya Çerkeslerin tabiatine pek büyük hizmettir! Şimdiden tiyatro müdürüne uydurmuş olduğu külâhlar şeklinde aferinler takdim etmek Çerkeslere borç oldu?

Zann-ı acziyeye göre tiyatro mir'ât-ı ahlak-ı âyîne -i âdâttr. O mir'ât-ı insaniyete nazar-endâz-ı ibret olanlar bir milletin hikâyâ-ı mâzîde nihan olan fezâilini tecessim etmiş kalblerine ilka-ı azamet etmek istiyor veya o millete sârî âdât-ı müstehcene vücûd-pezir olmuş korkunç korkunç hiyanetlerle gayr-i tencîs olmak diliyor kıyasında bulunurlar. O âyîne-i hikmete atf-ı nighah edenler muhabbet-i müessir-i insaniyet bir mülke imtisâl etmiş infilâk-ı fecrde açılan tahmiyeleri tahattur ettirir bir ibtisam ile nazar-ı karîb olmak istiyor yahud firak-ı a'mâl vahşet-i zebânî suretine mütehavvil olmuş cellad çehresindeki hûn lekelerine benzer bir tavr-ı müdhîş ile teğayyür-u kulûb ediyor. Zanne-i zâhib olurlarsa faide-mend olmamak nâ-kâbildir. Lakin, bâlâda mebsut hâlânın hangi birisi olursa olsun mevki-i temâşâyâ konulduğu anda işbu tesirin husule gelmiş maânî-i kelimâtın büyüklüğünde aramaktan ziyade tiyatronun mebn-i aleyhi olan şahsın ef'alinde aramak elzemdir.

Yoksa; (Çerkes Özdenleri) muharririnin iltizam buyurmuş olduğu gibi insanların en müflisine yakışacak bir intihar ile diyar-ı ademe gönderilen bir şahs-ı mev'hûma şehitlik unvan-ı

Cilt/Volume 3, Sayı/Issue 2, 2022

mukaddesini bahş buyurduktan sonra gayret-i asîlâne, vakar-ı âlicenâbâne ile müttasîf olduğuna hükmedivermek medhi arzu olunan milleti çirk-âb-ı kalemlle telvis ettiğidir.

(Piyesin) sûret-i ifadesinden Çerkeslerin âdâtına oldukça vukuf kesb ettirmek muttasîf oldukları şecâ'at-i fitriyyelerini ibraz eylemek isteniliyor ise de hem Çerkeslerimizin indinde haiz-i itibar bulunan âdâtımız manzarasına bakılmaz. Bakıldıkça insanın nefreti artar bir hal ile mevki-i temâşâyâ konuluyor ve hem de hamur mayası azamet-i nefis, mekânet-i kalb, metânet-i azm ile muhammer olması lazım gelen bir Çerkes gencinin hayatına en cebînlere yakışan bir tarzda hatime-keş oluyor.

(Güneş balçıkla sıvanmaz) Muharrir hazretleri her ne tabir kullanırsa kullansın nefesine suikast eden âlicenâb olmayacağı gibi Çerkesler tarafından hiçbir vakitte tahsin olunamaz. Eğer insaniyete mugayir, diyanete taban tabana zıt olan böyle bir hali muharrir hazretleri (Jan Jak Russo'ya) takliden iltizam buyuruyor ve buna da vasita Çerkesleri ediyorsa şimdiden semend-i hâmesini başka bir vadiye çevirsin! Kafkasya dağları bu ana kadar böyle bir kimseye mezar olmamıştır. Böylesine mezar olsa olsa müellif hazretlerinin şöhret-gîr-i afak olan zemîn-i ferîhası olabilir. Ecdadımızın ekser-i vakayii birer kanlı şanlı facialar tertibine müsaid iken müşarünileyhin saliki olduğu şu tarîk-i ihtirâ'a şaşmamak mümkün müdür? Acaba Çerkeslere de birtakım sade-dilân sebük-mağzan misillü baş mı sallatmak istiyorlar heyhât!

“Bir Çerkes’in Müdâfaası”

Bir Çerkes - 14 Teşrinisani 1884 / 25 Muharrem 1302 / 2 Teşrinisani 1300

Muharrir-i nazîr-i saâdetlü Ahmed Midhat Efendi hazretlerinin mukabelesi manzûr-ı âcizi oldu. Efendi-i müşarünileyh hazretleri makalenin uzunluğundan tutturarak hemen melûfu olduğu vâdi-i şahsiyatta esb-i hünere başladı. Menditini tâziyânelike başladı. Bedr-i münîr misali şafak-ı nûru hikmet gibi berrak olan kelimât-ı beyâniyemizi hamâset-i muciz-i beyândan terşih eden merkebi andırır fikr-i sevâd ile karartmak istiyor. Herkesin nazarını afâk-ı nur indinden tahvil ederek icadında mahâret-i ibrâz buyurmuş olduğu talimât-ı âbâd-ı cahil ve iftirâyâ atf ettirmek diliyor.

Müellif hazretleri bilmiş olsunlar ki bendeniz Çerkes'im ve hem de kendisinin medh etmek dileyip de intihâr-ı denâet-i reddiyesiyle lekelemiş olduğu özdenlerdenim. Milletimin lekedâr olmasını mucib olan eser-i âlilerini şimdiye kadar görüp de kalbimin dâğdâr-ı teessür olmasına ise sebep-i zaman-ı (bu eksikti) intişârı olan eyyâm-ı nuhûsette Çerkesistan'da bulunmağım olmasıdır.

Çerkes Özdenleri tiyatrosunun Çerkeslik tavrına mugayir olduğunu iddia edişimin dahi müellif efendi hazretlerinin hayâlât-ı vâhimesi kabilinden değil meydan-ı mübahasede ispatına muktedir olabileceğim hakikiyât-ı bahredendir.

Acaba? Ol hangi bir Çerkes'tir ki iffetleri uğrunda can verir, diyanetleri yolunda son katrelerini dökmekten çekinmez bulunan ecdadının kızlarını saliki olduğu meslek iktizasınca fezâil-i

insâniyeden bî-behre olması lazım gelen bir “Esirci Acem”le yalnızcasına dağlarda pûyân olduğunu tahsin etmiş olsun. Ecdadının al kanlarıyla muhammer olan bir toprağı na-meşru bir dâd u sitede cevelân-gâh görerek karîrû'l-ayn olsun.

Aya! Ol hangi bir Çerkes'tir ki tufan, bela gibi akıp gelmekte olan seylâbe-i mütehakkim-âneye karşı seylinelerini seyreden sâika-i musîbet misillü vatanlarının her köşesine yağdırılmakta olan top güllerine karşı alnını gösteren ecdadının alçaklara yakışan ye'is ve nevmîdi saikasıyla intihara uğradığını müşahede ederek mesrûrû'l-kuvvâd olsun! Böyle dinsiz ve cemiyetsiz bir Çerkes tasavvuru bizce mümkün olamaz. Şayet varsa gelsin, kendisini irşad edelim. Milletinin ulviyyetini yegân yegân piş-i nazarına vazı' eyleyelim. Çerkes Özdenleri gibi terziline vasıta olan bir eserin mahiyetini birer birer ta'dâd edeyim. Ta'dâd edeyim de şu âlem-i sefilinin sademât-ı kakhâr-ânesi saikasıyla vatan uğrunda mahvolmuş, hicret yollarında döküle döküle gelmiş, bazısı bahr-i siyahın balıklarına me'kul olmuş, bazısı istîlâ-i cûya uğrayarak terk-i dünya etmiş, ekserisi ise ciğerpârelerinin hürriyetlerini hayatları mukabilinde feda etmiş âkıbet-ül emr merci bi-çâregân ve dest-gîr-i dermândegân bulunan padişah-ı âlî-câh efendimizin hümâyûn-u şahanelerine sığınarak memullerinin kökünde bir saâdet-i azîmeye nail olmuş olan (Çerkeslerin) sevâbık-i ahvâlini kendisine ifham edeyim.

Müellif hazretleri varaka-ı âcizânemin (mücerred bir söz söylemiş olmak) için yazılmış olduğuna hüküm buyuruyor. Asıl itiraz eylediğim mühim bir noktayı ise teamül ile geçiştiriyor! Ya acaba muharrir hazretleri (Çerkes Özdenlerini) ne maksada mebni tahrir buyurmuşlardır? Hiç şüphe yok ki yazmış bulunayım da ne olursa olsun maksadına! Öyle olmasaydı hurafâtlara rahmet okutturan bir eserin ibdana ne hacet vardı?

“Tarik matbaasına: Tercüman-ı Hakikat muteber gazetesinin dünkü nüshasındaki ifadati üzerine diğer bir Çerkesle yanımızda teati olunan mükâleme”

Bir Çerkes - 27 Muharrem 1302/ 4 Teşrinisani 1300 / 16 Teşrinisani 1884

Bir Çerkes!- Birader perde açıldı.

Diğer Çerkes! - Ne o! Yine Çerkes Özdenleri'ni sahne-i temâşâda cilve-ger eden menhus perde mi?

- Yok efendim! Bu defa da muharriri efendi hazretlerinin perde-i hikmeti! Verasete atf-ı nazar et. Müverrih! Muharrir, edip, hekîm unvan-ı azimet-i ihtîşâmlarını ihraz buyuran bir âlem-i kâmilin beşeriyet iktizasınca vuku bulan hatasını itirafa bedel intiharın tabiat-ı beşerden olduğundan iddiamız derecesinde Çerkesler nezdinde mezmum ve makduh ve menfur olamayacağını, Kafkasya'da bir özden familyasına müntesib olan kızlar dahi her şeyi ezmek şanından olan mütegaliblerin ayâd-ı istirkâklarında hürriyetlerini kaybetmek müstesna olduğu halde pederlerinin ve kendilerinin hüsn-i rızâsıyla satılmakta olduklarını Çerkeslerin silsile-i âdâtına ilhak buyurarak (hata ettim) tenezzül-ü insaniyetperverâne benî müntesibi olduğu bir milletin a'lâ-ı şânına feda edemeyişini gör.

Cilt/Volume 3, Sayı/Issue 2, 2022

Diğer Çerkes – Fakat beraber şurasını da itiraf et ki bu zâtın maksadı bizi zem değil medh idi.

- Öf birader. (Beyin ve idrakleri gevşek mahfaza-i mağzları nümâ-ı dünbelek) olan birtakım tatlı su Çerkeslerinin itikadına zahib olduğunu gördükçe sana budala demekten kendimi alamıyorum efendim! Şimdi birisi gelse de sana gözlerinden ateşler fırlatacak [... ..]¹⁷ Ohşuyorum dese, sen de aman böyle ohşamak olur mu der demez bir daha aşk etse, sonra da tebessüm buyurarak almasam, seni seviyorum deyip de aman demene meydan bırakmadan seni sıkboğaz edip nihayet ben de seni kurtarsam, mültefit efendiye ne dersin!

- Mültefit efendiye mi? Şuna çılgın efendi desene!

İşte o halde şüphe etmem ki vukû'-ı halin tekerrürüne meydan bırakmamak için mültefit efendiye “Yahu rica ederim bir daha bu gibi şerefli iltifatları başka bir sevdiğine et” hatasında bulunmaz mısın! Nitekim ben bulundum!

- Birader hümâ-yı hayâle âşiyâne bulunmaz ya. Muharrir hazretleri Çerkes Özdenlerini meşreb-i hâkimânesine yakışacak bir teenni ile kaleme alıp da mesela şu (Çamurkaş) tezyîf-i şerefli üzerine intihar zilleti misillü Çerkeslerce diyânet-i insaniyet-i âdâtlarının iktizâsınca en mezmum add olunan bir şeyi irtikaba bedel birisinin vaktiyle tarif etmiş olduğu (Çerkes erkekleri başlarına birer koca külâh giyerler. Gerdanları her türlü yâr-ı mihen vü meşakka tahammül etmek için yapılmış zann olunur. Göğüslerinde sıra sıra dizilmiş fişenlikleri vardır. Her biri müteharrik tabyaya kıyas ediyor. Bellerindeki kamalar yıldırıma benzer. Libaslarına bakanlar fırtınaları hamil bulutlara bürünmüşler zannederler.) elbiseyi Hamurkaş'a giydirip de kılıfı (gilâfı) arslanların boynundaki tüylerden heybetli, kendisi cehennem zebanilerinin (ateşin taziânelerinden) dehşetli olan tûfengi boynuna astırıp üzerine husufa uğramış kar parçasının bir zerresini andırır olan yamçısını attır buyurarak yağız bir ata bindirseydi de birkaç arkadaşıyla beraber ecdadının yaptığı misillü hudut boyunda olan düşman alaylarını şeb-hûn ettirerek bir iki yüz tane top hayvanlarını sürdürtseydi arkasından yetişen düşmen süvarilerine yalnızca kendisini döndürterek sol eliyle insan denizini toplatsa ve sağ eliyle sadâ-yı mühimi, ra'd-ı cihânı indirir. Kamçısıyla birkaç defa esbine (v)urdursaydı da sâika-i musîbet misali düşman alaylarına hücum ettirerek kâh şikârı arkasına düşmüş şahin gibi düşmenin bir koluna doğru süzdürtse kâh ciğerpâresini kaybetmiş kaplan misali diğer cenaha saldırsaydı da refîklerine hayvanlarla beraber meydan aldırıttıktan sonra kendisi birkaç yerden yara almış râkip olduğu esb-i siyâhı ise o yaralardan akan kanla fecr-i şimali bulutları misillü kırmızılı siyahlı bir hale gelmiş olduğu halde arkadaşlarına yetiştirse ve o şekl-i azimetle sevgilisinin penceresi önünden sahnenin müsaadesi olamayacağından velev piyade olsun geçirtmiş olsa ve şu nazar-ı karîb, resmi geçit esnasında arkadaşları tarafından gazi-i aşkın muharebe gösterdiği şecaat-i fevkaladeye dair mürtecilen bestelemiş oldukları mahariye-i şerefîyesi çağrılarak sahneye gelmiş olsaydı (tatlı su Çerkeslerinden) sarf-ı nazar bütün Çerkesler için müellif

¹⁷ Bu kısım yıpranmış olduğu için okunamamaktadır.

hazretlerinin minnetdâr-ı atıfeti olmamak kabil mi idi? Fakat buralarını düşünmeye muharririn vakti var mı? Eser yayılsın, bir hakikatte evvel oynansın da ne olursa olsun!

- Samurkaş o bedâyi-i pür-şinâs kadarını hayran edecek şu şekliyle sahneye gelip de birkaç kelimât-ı civanmerdânı iradından sonra mahbubunun zemîn-i pâyinde terk-i hayat etse!
- Mahbubunu da esirci bir Aceme cevher-i ismetini teslim etmektense bahar-ı ömrüne en letâfetli zamanını bir zevc-i müttefike bedel bir ye's-i dilhırâş ile geçirse; dest-i izdivacını talep için şems-i tâbân-ı cihâna müncezib eşyâ-yı âlem misali haneler, özdenler akın akın ayağına [... ..]¹⁸ canhıraş nîm-tebessümlerle karşılayarak Samurkaş misillü bir şehîd-i aşktan sonra kocaya varmak ister, nurdan mezbele-i hâke tenezzül kabilinden olduğunu ima eder kelimat serd etse, âkibetül-emr kendisini ecel yatağına düşürüp de Kafkasya'daki kızların sebât-ı harikûlâdesini ispat etseydi ne olurdu? Fakat buralarını düşünmeye kimin vakti var!
- Bununla beraber mahiyet-i milliyeni ispat için müellif hazretleri seni Kafkasya Tarih Cemiyeti'ne davet ediyor ve varakalarında görülen latif şîve-i ifade ile bir Çerkes oyunu kaleme almayı teklif ediyor!
- Bu gibi âlicenâbâne teklifleri edenlere teşekkürler ederiz. İnşallah kaleme alacağımız (Çerkes oyunuyla) milliyetimizi kamer-i tâ-yâb, girdâb-ı rezâleti ilgaya bedel evc-i a'lâ-yı şerefe imzada muvafık oluruz.

“Diğer bir Çerkes tarafından varid olan varakadır: Tarîk matba'asına”

Diğer Bir Çerkes - 29 Muharrem 1302 / 6 Teşrinisani 1300 / 18 Teşrinisani 1884

“Men 'allemteni harfen fekad sayyerani 'abden...” fehvasınca itiraf-ı kusur büyük müelliflerin şanından olduğu meydandadır. Her müellif neşrettiği eserinin mukaddemesinde görülecek hataların tashihini erbâb-ı vukûftan bekler. Çünkü el elden üstündür. Ta arşa kadar Ahmed Midhat Efendi'nin himmeti bir dereceye kadar inkâr olunamazsa da enzâr-ı ammeye koymuş olduğu bir eserde görülen hata yapıp da (Bir Çerkes'in) bi-hakkın dûçâr-ı tariz etmiş olduğu da tahtie olunamaz! Müellif hazretleri zan buyurmasınlar ki bir Çerkes'ten maada milletimize edilen iftirayı müvahaza edecek vicdan sahibi bir Çerkes yoktur fakat bu ana kadar bu babda hâmerân-ı beyân olamayışımız mahza Midhat Efendi hazretlerinin taraf-ı fitrattan mütehalli oldukları ediblik icabından olarak itirâf-ı kusûr etmesi idi. Ama itirâf-ı kusûra bedel bir Çerkes'in memleketimizde velev fena velev iyi olsun cari olan âdâtımızı tasavvur yolunda kaleme almış olduğu makaleyi dûçâr-ı tarîz edermiş!

Orası bize ait değil. Yalnız bize bu meselede ait olan cihet şudur ki: bir Çerkes'in iddiası kâmilen sahihtir. Sıhhatini ispat için mücesssem âdât hükmünde olan ihtiyar Çerkes Özdenlerine arzu buyururlarsa müracaat ederiz. Tiyatrolarının dûçâr-ı tarîz olan bir iki noktası değil baştan nihayete kadar olan tasavvuratu mugâyir-i âdâtımız olduğunu ispat ederiz! Ve bu sayede

¹⁸ Bu kısım yıprandığı için okunamamaktadır.

kendilerine varaka gönderen sade-dil Çerkeslere de Çerkeslik ne olduğunu anlatabiliriz.

“Bir Çerkes İmzasıyla alınan varaka”

Bir Çerkes - 30 Muharrem 1302 / 7 Teşrinisani 1300 / 19 Teşrinisani 1884

Saadetli Ahmed Midhat Efendi hazretlerinin varaka-i cevabiyeleri manzûr-ı âcizi oldu. Gün gibi aşikar olan itirazât-ı muhakkamıza kabule şayan cevâb-ı îtâsı zât-ı âlilerini bir mevki-i müşkilde bulundurduğu cihetle iltizam eyledikleri tevazu’ u hilm-i ca’lî bizi şımartıyor. Zann-ı vâhimesine zahib oluyor hâşâ!

Bizi şımartan değil fakat heyecana götüren fezâil-i ahlâk ve ulüvv-ü cenâb gibi hezail ile mümtaz olan kavmimize isnad eylediği lekelerdir. O lekeleri vuku bulan ihtârât-ı hayr-hâh-âne ve vatanperverânemiz üzerine hakîmin ...¹⁹ lâyük olduğu vechile ezeliye bedel birtakım mugalatalarla ifaya gayret göstermelerinden naşi Çerkeslerin nezdindeki kadr ve menziletleri de halel-pezir olduğundan gösterdikleri hilm ve tevazu o nisbette ehemmiyetsizlikle telâkki olunduğunu ve olunacağını zât-ı âli-i hakîmânelerine ihtardan çekinmeyiz.

Müşarünileyh hazretleri Çerkes Özdenlerini mevki-i temâşâyâ vazı’ buyurdıkları esnada erbâb-ı temâşânın ve ba-husus hazır bulunan Çerkeslerin eşk-rîz-i teessür olduklarını müftehirâne beyan ile bu teessüratı eserlerinin mükemmeliyet ve memduhiyetine hamil buyuruyorlar! Zihî hayâl! Zât-ı hakîmânelerine arz eyleriz ki leyl-i musîbette tiyatrodâ hazır bulunan Çerkesler müntesibi oldukları milleti âdât ve ahlâktan bî-haber bir müellifin hedef-i nişâne-i terzîl vü telvîsi olduğunu görerek ızhâr-ı teessüf ve telehhüf etmekte ve diğer hazirun ise esasî münasebetsiz makâlâtı tatsız neticesi tuzsuz bir manzaranın hasıl eylediği can sıkıntısından dolayı âsâr-ı hüzn göstermekte idiler!

(Ama dervişin kerameti kendisinden menkul) Midhat Efendi hazretleri Tercüman-ı Hakikatleriyle eserlerini pepehelerle alkışlarmış. Orası bize ait değil!

Efendi bizim iki sütunluk müdafaamızı okudukları müddetçe kahkaha-engiz olmuşlarmış. Ziyanı yok. Hakîmlerin bir sıfatı da çok gülmektir! Müşarinileyhe hazretleri herhalde gülmekte muhtardırlar. Biz Çerkesler ise ağlamakta!

Zira ecdadımızın medâr-ı iftihân bir din ü âdâtları vardı. Bizler bu günkü gün her ikisinin dahi mazhar-ı iftira edildiğini görüyoruz! Yuf ol gaddâr-ı çarh-ı kînevere ki Çerkeslere şu hali göstereceğine çarhının arasına alıp da ezmedi!

Yuf bizlere de ki bir hakîmin azamet-i noksâna dokunmak korkusuyla alçakçasına bir sükûtu ihtiyar ediyoruz. İnsan! İnsan ne garip bir mahlûktur ki hasâis-i redîe kâffesiyle bile mütehallik olsa yine yükselmek ister ve hem de yükselir fakat bilmez ki ne için yükseliyor! Yüksekten düşüp de hurda-hâş olmak için! Yine insan! İnsan ne kâmil bir mahlûktur ki yüksekten reis-i mazlûmu üzerine atılan taşlara seyr olduğunu görür de yine ses çıkarmaz fakat ne için bir

¹⁹ Bu kısım yıprandığı için okunamamaktadır.

zaman ramî-i gaddarın zemin-i mabında çıkaracağı iniltileri dinlemek için!

İbare arasında vuku bulan bazı hafîatımız istihza yollu der-meyan kılınıyor. Efendi? Biz ediplik ve la-yuhtilik davasında değiliz. Her vatanpervere milletini ve kavmîyetini müdafaa, mukaddes bir vazife olduğundan elimizden geldiği mertebe onu ihya edemiyoruz. Bizim hatiatımız bir derece tayib olunabiliyorsa da zât-ı âlileri gibi hakîm geçinenlerin kesret-i talîkatla tefrid gibi bir itikad-ı bâtılı hatt-ı hareket bi'l-ittihâz Çerkes Özdenleri misali saçma sapan şeyleri eser diye meydan-ı intişâra koymaları ve onunla tefâhür-u ebleh ü garîbânede bulunmaları bîş²⁰ derece tekabbuh olunmalıdır.

Özden Çerkesimize iftirada bulunmadı. Sûret-i nâ-meşrûada fûrûht-u benât, Çerkeslerin silsile-i âdâtına dahildir diye neşrelediğiniz bir hayalinizi tashih eylemek istedi. İftirada bulunsa idi bile bir millet-i necîbeye iftira kadar eşna olmaz idi! Muharrir-i nazîr hazretleri bizi saçmalatmak isterken zât-ı âlilerinin saçmalamakta olduklarına kâriîn-i kirâm dikkat buyurmuyorlar mı?

Her sözlerinin neticesinde Çerkes Özdenleri sahne-i temâşâyâ konulduğu gece birçok Çerkeslerin tiyatrodâ bulunmasını eserlerinin mümaileyh tarafından mazhar-ı takdir olduğuna delil olduğunu der-meyan ediyorlar!

A müellif efendi! O Çerkesler içinde ben de dahil idim. Tahsin değil oyunun devamı müddetçe bütün vatandaşlarımızla beraber levh ettim!

(Âbid mi kuzum Özden) tabiriyle Türkçe telâffuzlarını istihfafa kıyasla, doğrusu ya, hakîm-i edeb-şinas hazretleri Çerkeslere bir cemîle-i hikmet-âmîz daha ihda buyurdular. Yaşasın mı hakîmimiz? Yaşasın!

Çerkes süvarisini tavsif zımmında irad eylediğiniz bazı tenbihattan maksadımızı edib hazretleri mahâret-i kalemiye ibrazı arzusunda bulunduğumuza hamil ile vâdi-i istihzâda puyan oluyorlar! Beyhude ihtiyâr-ı zahmet buyuruyorlar. Biz zât-ı âlilerinin intihar gibi bir denaeti irtikab edebilecek kadar cebin addeylediği bir Çerkes kahramanını zihinlerde tecessüm ettirerek öyle bir kahramanın fedâ-yı can edecek şanlı kanlı teşebbüsler önünde tavır bir iken nefsine kastedeceğini meydana koymak istedik ve muvaffak da olduk zannındayız. Muharebe esnasında ise şeb-hûn eden fedaîler at hırsız derekesine tenzilden vareste olduğunu ya Kafkasya'da devam eden muharebata asla vukufu yokmuş da bilmiyor ve yahut vaktiyle bu yolda mazhar-ı sitâyîş olan Çerkes süvarilerini tahattur buyurmuyor! Teşbihatımız, a'lâ Çerkes şarkılarından iktibas olunmuş ve efendi hazretlerinin eserlerine karîha-i hayâliyesinde kavuk sallattığı özden Çerkeslerin telkin ve ibramı üzerine yapılmıştır. Varsın zât-ı âlileri aks-ı müddeâyı iltizam ile şimdi de Çerkeslere gülünç olsun.

Tiyatro sahnesine iki yüz top beygiri getirmek istiyoruz gibi bir saçma cevaptan müstefiddir. Yalnız atufetli Kemal Beyefendi hazretlerinin (Vatan ve Silistre) nâm eser-i âlilerinde İslam

²⁰ Sözcükte tashih söz konusudur. Bağlamı karşıladığından dolayı sözcüğün "bîş" olacağını düşünüyoruz.

Bey'in cephane sandığını ateşlemesi tiyatro sahnesinde mi vuku bulmuştur sualiyle iktifa ederiz!

Muharrir efendi hazretleri mugalatat ve safsatayat ile bize galebe çalmak istiyorlar ki asıl cevap verilmesi lazım gelen sualleri sükutla geçip hâric-ez-saded sütunlar imla buyuruyorlar. Biz Çerkesler beyninde intihar memduh mu mezmum mu? Nefsine suikast eden özden Kafkasya'da nefretle mi yoksa şöhretle mi yâd olunur ve şehitlik unvanı mı verilir diyoruz! Efendi hazretleri (bizim özden, tabiat-i beşeriyedeki intihârın mevcudiyetini daha bilmiyor) cevabını veriyor. Allah için bu sualimize cevap mıdır? Efendi hazretleri rica ederiz hikmet-fürûşluğu bertaraf ile bize bu babda vazı ve mukni bir cevap veriniz. Bir kere eserinizin esası çürük olup olmadığını anlayalım veya anlatalım da sonra müfredatına başlayalım! Bu sual İstanbul'da mevcut özden fakat özdenler tarafından bi'l-vekâlet tarafından sadır oluyor. Sizin Ahfeş'in keçisi menziline koyduğunuz özden zâtlar tarafından irad olunuyor. İstanbul'daki özdenlerin benimle bu babda müttelik olduklarını her ne suretle isterseniz ispat edeyim fakat zât-ı âlileriyle hem-efkâr bir özden oğlu özden gösterebilirse işte meydan!

Bu da Bir Çerkes'e Cevap

Bir Çerkes - 1 Safer 1302 / 8 Teşrinisani 1300 / 20 Teşrinisani 1884

Bu da bir Çerkes'in Tercüman-ı Hakikat'e derc ettirmiş olduğu makale nazar-ı mütâlaadan geçirildi. Hakim hazretleri vahî! vahî! vahî! diyerek kendisinin düşman olduğu bir âlem-i vahîye bizleri de düşürmek istiyor. Muteriz efendi bendenizin gayet mütehevvirane bir lisan ile meydana atılıp ekserisi yanlış tasavvur ve mumahakeden neşet eden sözler fırlatmış olduğuma zahib olarak bu hal; hamur mayası mekânet-i kalb, metânet-i azm ile muhammer olması lazım gelen bir Çerkes'e yakışamayacağından tutturarak varaka-ı âlilerinin kısm-ı evvelasını bir sade-dile yakışacak tarzda; tahrir kısm-ı saniyesine ise bendeniz ileride sâlik-i beyâna çekmek üzere saklamış olduğum tasavvurâtı tenmik buyurarak meşreb-i bukâlemunâneler ile enzâr-ı kârîne alâka-i hayret ve taraf-gîri olduğu muharrir hazretlerine de muâvenet-i maksad-ı hulûskârânesiyle bir sille-i intibâh-ı himmet buyurmuşlardır. Gelelim vahileri tetkike!

Birinci itirazım doğru imiş çünkü Çerkeslerde sivri sivri külâhlar, yerlerde sürünür şalvarlar xxx²¹ şeklinde geniş fistanlar yoğ imiş. Haklı değilmişim; zira keramet sahibi olup da zat-ı alileri misillü erbab-ı malûmâta müracaat olunduğunu istihrac edememişim. [...] Olduğuna da ne demek istediğimizi anlamadan hüküm buyurmuş! Ey menba-ı her fûnûn, ve ey muâriz-ı bukâlemun! Bendeniz şunu iddia ediyorum ki hıyanet ve cebânetle değil şan ve şerefle ölmek için mütenevviaya cevalangah olan Kafkasya'da Samurkaş misillü dinsizcesine terk-i hayat edenler mazhar-ı aferin olacaklarına dûçâr-ı takrin olurlar. Şu iddiamızı ispat için gerek payitaht-ı saltanat-ı seniyyede ve gerekse vülât-ı Osmaniye'de bulunan özden Çerkesleri

²¹ Sözcük okunamamıştır.

²² Metnin bu kısmında arşiv künyesi basılı olduğundan okunamamıştır.

istişhada hazırım. Lafife-i zat-ı âlileri dahi işbu tarîk-i hulûskârîde hem-refîkimiz olacak bir Çerkes özdeni ibraz buyurunuz!

Hele üçüncü itirazım bütün bütün vahi imiş! Esbabının kârîn-i kirâm-ı hazerâtı tarafından iyice anlaşılması için muarız efendinin tahrir buyurmuş olduğu cümleleri aynıyla ders edelim. “sebeb-i intihar olmak üzere cebinlere yakışır bir suret gösterilmiş fakat bu vahidir, zira necib bir Çerkes’in nihayet derecede müteessir olması için hıyanetine dair eş’âr tertib ve neşrinden büyük esbab aranılmak iktiza etmez.” bendeniz nefsinde su-i kast eden cebindir diyorum. Efendi hazretleri şu iddiamızı çarh yolunda müteessir olmak için hıyanete dair tertîb-i eş’ârın büyük esbabdan olabileceğini göstererek efkâr-ı âlîlerinin ne derecelerde nâkız-perver olduğunu ibraz buyuruyor. Zira işbu ifadelerinden kendisinin [...] ²³ edeni cesur göstermek istiyor.

Maksada vusul için bir misal arz edelim: “Birisinin üzerine birkaç kimse hücum edip ya kendini öldür yahut biz seni öldüreceğiz teklîf-i mücbirânesini etseler o da (Ey muhacimler, korkaklığın benden uzak olduğunu cihan nazarında ispat etmek için kendimi öldüreceğim. Bir Çerkes beyzadesinde bu kadar zayıf kalp olduğunu görmek istemem. İşte tabancam da var. Metanet-i kalbi böyle göstermeli. Ellerim de titremez, benzim de atmaz) deyip de tabancasını yine de sıkı mı cesurdur yoksa ecdadını sürgün vadilerinde ayaklar altında, toplar ağzında, kılıçlar önünde mahv etmekte bulunan bir düşmana karşı terk-i hayat edebilmek için enzâr-ı mehâcimine sal eylediği seyf-i cellâdının lem’a-i fitratıyla hıyre-paş olarak saflarını yarsa da mı çıksa cesurdur?

Tabii insâf-ı âlileri tarz-ı şânını kabul buyurur. İşte bu kabilden olarak insan zihnine tevarüd ve tehacüm gösteren efkâr-ı müdhişeyi perişan etmekten âciz kalırsa Çamurkaş misillü dinsiz ve cebin var. Efkar-ı perişan ederek düşmana karşı bir arsa-ı gîr u dârda ihrâz-ı şehâdet ederse âli ve mümkündür!

Muarız hazretleri Jan Jak Russo’yu tezyif iftirasını da bize isnat buyurduktan sonra bir de çocukluk unvanı ihsan buyuruyor! Aferin koca müverrih! Bendeniz çocuk değilim çünkü yirmi beş yaşında çocuk olamaz fakat zât-ı âlilerine nazaran olsam olsam cihanın kerem ve meserredini görüp geçirdikten sonra küçülmüş bir çocuk olabilirim. Nitekim efendi hazretleri de yaş arttıkça bunamış ve bugün de o bunaklığın zirve-i saâdetine çıkmış olabilir.

Midhat efendi hazretlerinin Jan Jak Russo’ya takliden neşr-i âsâr edemeyeceği iddiamıza gelince bu da sahih olamaz; çünkü taklitten taklide fark vardır. Samurkaş’ın kendisini öldürmek için irad eylediği kelimât-ı muknie karşısında refîki bulunan Canbolat’a “Evet, ölüm lazımdır” kelimât-ı âlisini söyleten muhâvere-i hakimânedir. Bu muhavereyi okurken hâzır-ı bi’l-meclis olanlardan birisi vaktiyle korktuğunu tahattur ederek az kaldı intihar şecaatini ibraz buyuruyordu! Fakat yanındakiler Canbolat değil özden Çerkesler olduğundan hayatını kurtarabildiler! Ve bir de efendi hazretleri Samurkaş’ın keyfiyet-i intihârını muharebede îrâd-ı şecâat ettikten sonra tasvip buyururlar. Ne hakîmâne tasavvur! Zira bir gadr için caiz olan şey-i evvel, gadrin zevaliyle bâtil olur!

²³ Sözcük okunamamıştır.

Lâhika-i fâika olarak derc sorulan hatme ise hakikatte senin de bir Çerkes olduğunu ispat buyuruyor. Efendim, Kunduh familyasının esirci alış verişinden malûmatı yoktur. Burasını tahkik de buyurabilirsiniz. Kafkasya perişan olmazdan evvel alıp satılanlar maatteessüf kölemenlerdi. Çerkeslerin harice kız ihracı maddesiyle özden hiçbir vakit dûçâr-ı tarîz olunamaz. Zira âlemi böyle zir-vezir etmek şanından olan mütegaliblerin iyâd-ı astâr kafeslerine esir düşen kızlar bertaraf edildiği halde bir özden kızının kendi hüsn-i rızâsıyla hiçbir vakitte ne sebeple olursa olsun satılmamış olduğunu umum özdenler vasıtasıyla ispata muktedirim.

Ya hele dağdan dağa aşırılan ve nihâyet maslahat u letâfet-i mahbûbenin hayranı olup bu babda binlerce eş'âr nazm buyuran bir kusura da (Arslangöz'ün) gözlerine de bunak bunak bakacaklarına hüküm buyurduklarını gördükçe (...dünbelek) sıfatına doğru hatve-endâz olduklarını da görüyorum. Yürü! Yürü! Râşid bî-mesîl bu reftâr ile hedef-i maksûda çabuk vasıl olursunuz.